Zasady transponowania kaszubskiego tekstu pisanego na mówiony

Written by Jerzy Treder

Nawiązująca ogólnie do ortografii polskiej pisownia kaszubska może być – przy niedbałej wymowie – przyczyną tzw. polonizowania, czego należy zdecydowanie unikać!

Jerzy Treder

Zasady transponowania kaszubskiego tekstu pisanego na mówiony

Pragnącemu czytać (deklamować) kaszubski tekst literacki grozi przede wszystkim wymowa tzw. literowa, a więc zgodna z zapisem, ortografią, która mniej lub bardziej nawiązuje do pisowni polskiej. Nie byłoby takich obaw, gdyby pisownia oddawała dokładnie wymowę. Każda jednak ortografia jest mniej czy więcej umownym sposobem oddawania określonych właściwości fonetycznych (akustycznych). Dotyczy to m.in. pisowni ogólnopolskiej (np. piszemy i wymawiamy ***r+z*** w *marznąć*, gdy to samo połączenie w wyrazie *tarzać* wymawiany jako ***ż***: *tażać* itp.), bardziej wszakże kaszubskiej, m.in. ze względu na liczbę znaków potrzebnych do zapisania większego zasobu głosek, zwłaszcza zaś z powodu znacznego zróżnicowania obszaru Kaszub w zakresie wymowy (*Na Kaszëbach kòżdô parafiô mô jinszą gôdkã* – Sychta). Nawiązująca ogólnie do ortografii polskiej pisownia kaszubska może być – przy niedbałej wymowie – przyczyną tzw. polonizowania, czego należy zdecydowanie unikać!

Zaleca się czytelnikowi (recytatorowi) mówiącemu choćby trochę po kaszubsku reprodukowanie tekstu pisanego zgodnie z wymową danej wsi i okolicy, z której pochodzi. Tę prostą radę można spełnić nawet wtedy, gdy się nie zna reguł transponowania postaci graficznej na mówioną (akustyczną). Z kolei jednak nie-Kaszuba musi nieco poznać kaszubszczyznę, ale przede wszystkim powinien dobrze – praktycznie – poznać i stosować owe reguły podkładania pod umowne znaki graficzne odpowiednich dźwięków (głosek).

Samogłoski oddawane literami ***i e a ó*** odpowiadają na ogół tak samo zapisywanym samogłoskom języka polskiego.

Uwagi:

a) kaszubszczyzna nie zna samogłoski ***y***; znak ten w pisowni kaszubskiej sygnalizuje jedynie twardość poprzedzających spółgłosek, zwykle ***s z c dz n***;

b) w porównaniu z polskimi niekiedy kaszubskie ***i a e*** na początku wyrazu poprzedza ***j*** lub ***h***, np. *jic*, *jigła*, *Jadam*, *Jewa*, (*h*)*alac*; głoska ***j*** – i ten znak – pojawia się też w środku wyrazu między dwoma samogłoskami, np. *stoji*, *stojisz*, *stojimë*, *stojita*;

c) znak ***ó*** symbolizuje nieco inaczej niż w polszczyźnie wymawianą głoskę, mianowicie pośrednio między ***o*** i ***u***, często jednak bliższą ***u***, zwłaszcza na południu Kaszub, gdzie jednak i tak odróżnia się ją od właściwego ***u*** brakiem tzw. dyftongizacji (zob. p. 2.),

np. *bóg* jako *buk*, nie: *b*^{ł}*uk* (tak wymawiany wyraz znaczy: ‘drzewo buk’).

2. **Samogłoski** oddawane literami ***o u*** mają niemal tę samą wartość brzmieniową jak odpowiednie polskie, lecz różnią się od nich tym, że:

a) na początku wyrazu;

b) po spółgłoskach wargowych ***p b f w m***;

c) po spółgłoskach tylnojęzykowych ***k***, ***g***, ***ch*** – ulegają tzw. dyftongizacji z ewentualnym jednoczesnym przesunięciem artykulacji ku przodowi jamy ustnej, a więc np.: ^{ł}*owca/* ^{ł}*ewca*, *p*^{ł}*ole/ p*^{ł}*ele*, *b*^{ł}*ok/ b*^{ł}*ek*, *k*^{ł}*oza/ k*^{ł}*eza*, *ch*^{ł}*ori/ ch*^{ł}*eri*, ^{ł}*uczba/* ^{ł}*yczba*, *b*^{ł}*uk/ b*^{ł}*yk*, *k*^{ł}*upc/ k*^{ł}*ypc* itd.

Uwaga: W innej – i nowszej – pisowni wymowę taką sygnalizuje kreskowanie ***ò***, ***ù***.

3. Osobliwe kaszubskie **samogłoski** zapisywane literami ***ô, é, ë*** mają dość zróżnicowaną (geograficznie) wymowę:

ô: a) jako ***o***: *polc*, *mo* (Wejherowskie, Zabory, Jastarnia); od ***o*** różni się brakiem dyftongizacji (zob. p. 2.),

b) jako ***ô***: *pôlc*, *mô* (Puckie, wsch. Kartuskiego),

c) jako ***e***: *pelc*, *me* (centrum, część pn.-zach. i pd.-zach.);

é: a) jako ***é***, tj. pośrednie między ***e*** i ***y***: *chléb*, *téż*,

b) jako ***y***, ***i*** (na pd. od Pucka po Kartuzy): *chlyb*, *tyż*;

ë: a) jako ***e***: *les*, *ledu*, *bełe* (Wejherowskie, pd.-zach.),

b) jako ***e***^{a}***, a***^{e}, tj. pośrednie między ***e*** i ***a***: ***le***^{a}***s, le***^{a}***du***, ***be***^{a}***łe***^{a} ‘były’ (pn. i śr. Kartuskiego),

c) jako ***y*** lub ***u***: *lys/ lus*, *ryby/ rubu* (pd.-wsch.); na tym obszarze wymawia się u (nie: ***ë***), np. *Kaszuba, czuc*.

4. **Samogłoski nosowe** są w kaszubszczyźnie wymawiane inaczej niż w polszczyźnie ogólnej i geograficznie dość różnorodnie, a jedna z n ich zapisywana jest oryginalnym znakiem, a symbolizują je mianowicie **litery**:

ã (pol. ***ę***) – to nosowe ***a***, a zatem zapisy typu *gãs, jãza, wiãcy, widzã tã kãpã*, wymawiane: *ga*$^{(n)}$*s*, *ja*$^{(n)}$*za*, *wia*$^{(n)}$*cy*, *widza*$^{(n)}$ *ta*$^{(n)}$ *ka*$^{(m)}$*pa*$^{(n)}$; jedynie w Puckiem często obocznie słyszy się: *ge*$^{(n)}$*s*, *widze*$^{(n)}$ *te*$^{(n)}$ *ke*$^{(m)}$*pe*$^{(n)}$.

ą (pol. ***ą***) – to nosowe ***o***, raczej kaszubskiego ***ó*** (por. p. 1.), a zatem zapisy typu *gąsor*, *wąs*, *piąti*, *jidą z tą krową* trzeba wymawiać mniej więcej jak: *gó*$^{(n)}$*sor*, *wó*$^{(n)}$*s*, *pió*$^{(n)}$*ti*, *jidó*$^{(n)}$ *z tó*$^{(n)}$ *krowó*$^{(n)}$;

5. **Spółgłoski** nie przedstawiają aż tak skomplikowanego obrazu, mniej ich bowiem, a poza tym większość osobliwości wymawianiowych w tym zakresie uzewnętrznia się wprost w zapisie, czyli mniej tu rozbieżności między wymową a pisownią, jednak kilka kwestii należy tu podkreślić:

a) **twardość**, np. ***s***, ***z***, ***c***, ***dz***, ***n*** zaznaczana jest znakiem ***y***, np. *syn*, *zymk*, *cygnąc*, *dzys*, *bëlny*;

b) **miękkie wargowe** zapisywane są i wymawiane przeważnie jak w polszczyźnie, np. *białka*, *pies*, *wiara*, *ofiara*, *miara*. Uwaga: w innej pisowni miękkość oddaje się literą ***j***;

c) pod znakiem ***ł*** kryje się głoska wymawiana podobnie jak w polszczyźnie potocznej, czyli tzw. ***u*** niesylabiczne, np. *ałto*, *połka* (pisane: *auto*, *pôłka*).

Niekiedy taką samą głoskę sygnalizuje litera *w*, np. *czerwony*, *dwór*, *swój*, *wóz*, *wôłtôrz* (wymawiaj: *czer*^{ł}*eny*, *d*^{ł}*ór*, *s*^{ł}*ój*, ^{ł}*óz*, ^{ł}*ôłtôrz*);

d) na północy Kaszub i w pasie zachodnim utrzymała się stara wymowa głoski oznaczanej dwuznakiem ***rz***, a zatem zapisy typu *trzë krzëwé krze*, *orzechowé drzewo* należy wymawiać: *t*^{r}*sze k*^{r}*szewé k*^{r}*sze*, *o*^{r}*żechłewé d*^{r}*żewłe* itp.

W aneksie 2. do „Zasad pisowni kaszubskiej” (oprac. E. Breza, J. Treder, Gdańsk, 1975) reguły te omówiono szerzej, pokazując na przykładach rymowanych utworów Derdowskiego, Trepczyka i Rompskiego, co istotne choćby dla akcentu. Omówiono tam również takie sytuacje, w których recytator-Kaszuba powinien się dostosować do zapisu pisarza, mimo iż z domu recytujący nie wyniósł danej właściwości wymawianiowej, np. akcent na ostatnią czy na pierwszą sylabę, bylaczenie, wymowa typu *mniasto* itp.; w przeciwnym razie należy dobierać teksty do możliwości recytatora. Nauczycielowi-opiekunowi i wytrawniejszemu recytatorowi często wystarczy wnikliwsze „przyjrzenie” się tekstowi, zwłaszcza rymowanemu; rymy szczególnie dużo „mówią” o konkretnej wymowie głosek.